

**Nevio Šetić, *Istra za talijanske uprave: O istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, Biblioteka: Povjesnica, Zagreb:
Dom i svijet – Družba Braća hrvatskog zmaja
– Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2008., 296 str.**

Monografija se Nevija Šetića bavi, kako je naznačeno u naslovu, razdobljem između dva svjetska rata, odnosno podjednako problemima i istarskih Hrvata koji su tada prolazili nasilne procese fašističke denacionalizacijske politike, i onih koji su silom prilika nakon Prvog svjetskog rata emigrirali u Kraljevinu SHS, dakle, u druge hrvatske zemlje i gradove, ponajprije u Zagreb. Knjiga je podijeljena u tri poglavlja: 1. *Prilike u Istri uoči i neposredno nakon rasula Austro-Ugarske Monarhije* (str. 11 – 32); 2. *Istarska emigracija 1918. – 1941.* (33 – 154); 3. *Tisak istarske emigracije u Zagrebu* (155 – 257).

U prvom je poglavlju autor pružio kratak presjek političkog djelovanja istarskih Hrvata u posljednjim desetljećima austrijske vlasti, odnosno njihove sudbine u vihoru Prvoga svjetskog rata. Već su se u ratnim godinama, uvođenjem stroge cenzure u tisku i provođenjem oštrg policijskog nadzora, obavljale premetačine i uhićenja osumnjičenih osoba za antidržavnu i antiratnu promidžbu, među kojima je bilo najviše Hrvata i Slovenaca. Ti su uhićenici, među kojima možemo izdvojiti Miju Mirkovića, Luku Kirca, Josipa Demarina i dr., bili razmješteni po istražnim zatvorima diljem Istre, Slovenije pa i Austrije. Glavni predstavnici hrvatskog političkog dijela na Poluotoku, Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić, emigrirali su, pak, u Zagreb gdje su surađivali s vodećim političarima banske Hrvatske. Kao zastupnici Carevinskog vijeća, 1917. godine u Beču su zajedno s istomišljenicima iz Dalmacije stupili u Jugoslavenski klub, koji iste godine donosi Svibanjsku deklaraciju koja traži »ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije«. No, tajni Londonski ugovor iz 1915. koji je Italiji kao »nagradu« za ulazak u rat namijenio, među ostalim, i istarski poluotok, bio je presudan u talijanskoj aneksiji Istre, formaliziranoj 1920. Rapalskim ugovorom.

Drugo poglavlje obrađuje političke te potom i socijalne aspekte međuratne emigracije istarskih Hrvata, koja je nastupila nakon okupacije istarskog poluotoka od strane talijanske vojske početkom studenoga 1918. godine (33 – 56). Od samih početaka okupacije dalo se predvidjeti da talijanske vlasti neće poštivati hrvatsku i slovensku kulturu i jezik, ni njihova politička prava. U pazinskoj gimnaziji, jedinoj osmogodišnjoj gimnaziji u Istri s nastavom na hrvatskome jeziku, rad je bio prekinut već u prvoj poratnoj školskoj godini, a uskoro su istu sudbinu prošle i ostale hrvatske

srednje škole u Istri. U Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevstva SHS, Matko Laginja je na sjednici od 24. ožujka 1919., u svojstvu zastupnika, upozorio na nasilja talijanskih okupatora: »Talijanski okupatori progone slovensku i hrvatsku čeljad sa svoga ognjišta, zamjenjuju jezik Slovenaca i Hrvata u administraciji, sudstvu i školi talijanskim jezikom.(...) Svrha je očita – da se slovenski i hrvatski živalj u Istri uopće na okupiranim područjima denacionalizira«. Šetić je detaljno prikazao Laginjino i Spinčićevo djelovanje, upornost i velik angažman oko pitanja razgraničenja s Kraljevinom Italijom, ali njihovi povijesni i etnografski argumenti nisu uzimani u obzir.

»Nakon talijanske aneksije« (57 – 96) potpoglavlje je u kojemu autor započinje prikaz djelovanja političkih vlasti prema zatečenim slavenskim zajednicama na istarskomu novopripojenom području. Na talijanskim parlamentarnim izborima raspisanim 1921. godine u Istri je pobijedio Talijanski nacionalni blok, u kojem su važnu ulogu imali fašisti. Izbori su prošli u znaku pritiska političkih i redarstvenih organa talijanske vlasti i toleriranja represivnih akcija fašističkih *skvadri* spram politički i nacionalno nepodobnih osoba. Autor navodi da je nužnost otpora t(akv)om nasilju navela istarske Hrvate i Slovence da u srpnju 1921. u mjestu Kozina osnuju pododbor hrvatsko-slovenskog društva Edinost za Istru. No, nasilje koje je fašizam pokrenuo u denacionalizaciji Hrvata u Istri nije bilo moguće zaustaviti legalnim putem. Godine 1923. naređena je izmjena hrvatskih i slovenskih mjesnih naziva, uveden je talijanski kao nastavni jezik u sve škole, a prema kraju desetljeća i ukidanje svih hrvatskih i slovenskih tiskovina u Istri. Uz političke probleme, Istrani su doživljavali i veliku gospodarsku krizu, koja se u ruralnom dijelu Poluotoka, naseljenom velikom većinom Hrvatima, ogledala u posrnujoj poljoprivredi. Za interese Hrvata, i Slovenaca, ukidanjem političkih stranaka mogli su se boriti jedino svećenici i tajne političke organizacije. Prvi su za to »platili« internacijom, zatvorom i protjerivanjem preko granice, a drugi progonima pa i strijeljanjima, poput ubojstva antifašista Vladimira Gortana, odnosno četvorice članova organizacije TIGR u Bazovici.

Osvrćući se na život istarskih emigranata i njihovih organizacija, osnovnih tema ove knjige, autor je ukazao na potrebu razlikovanja pojmovi: izbjeglica, prognanik, emigrant (96 – 154). Tako su oni Hrvati koji su u vrijeme i nakon Prvog svjetskog rata iz Istre evakuirani ili su otišli radi osobne sigurnosti, pretežito zbog terora talijanskog okupatora, označeni kao izbjeglice, oni koje je austrijski te potom talijanski režim prognao u razna mjesta izvan Poluotoka smatrani su prognanicima, a oni koji su zbog političkih ili ekonomskih razloga svojom voljom ili pod prisilom napustili svoje domove Šetić naziva emigrantima. Tek nakon Rapalskog ugovora, istarske su izbjeglice nazivane emigrantima jer su iz svojeg rodnog zavičaja odselili u neku drugu državu. Smjerovi izbjeglištva iz Istre, sve intenzivniji od 1919., kretali su se ponajviše prema Ljubljani i Zagrebu. Nakon Rapalskog ugovora iz 1920. te nakon sloma Labinske republike i Proštinske bune 1921., broj je dodatno rastao, a među izbjeglicama bilo

je najviše radnika i seljaka. Hrvatski su srednjoškolci iz Istre svoje školovanje nastavili u karlovačkog gimnaziji i tamošnjim srednjim školama, a za njihove potrebe osnovan je i đачki dom, koji je prvih godina primao i do stotinu učenika. Oni učenici i studenti koji su završili u Zagrebu, snalazili su se sami za smještaj ili bi bili smješteni u zgradi Sirotišta na Josipovcu. Na razne načine ti su školarci za praznika i blagdana posjećivali svoje najmilije u Istri. No, fašističke su vlasti kasnije zabranile prelazak granice na Rječini, kojom se sa Sušaka prelazi u Rijeku. Obiteljski su susreti time bili fizički ograničeni graničnom žicom, koja je imala i svoje simboličko značenje koje se ogledalo u porastu mržnje prema fašizmu.

Istarski radnici najteže su podnosili izbjeglištvo, najviše ih je u početku bilo u Zagrebu na Zapadnom i Glavnom kolodvoru, gdje su neispavani, gladni i u besparici čekali pomoć. Poneki su »dom« pronašli u kakvom napuštenom vagonu ili napuštenoj kućici na periferiji. Na intervenciju mnogih, posebice Matka Laginje, zagrebačke su vlasti najugroženijima prepustile napuštene vojne daščare na tzv. Ciglanama koje od tada dobivaju naziv *Istarske barake*. U prvim poratnim godinama iz Istre su u Zagreb izbjegli i poznati intelektualci i umjetnici, poput Ivana Zuccona, Ivana Matetića-Ronjgova, Bože Semelića i drugih.

Autor ističe da se s obzirom na brojnost istarskih emigranata u Zagrebu, a na poticaj Matka Laginje i Ivana Zuccona, javila ideja o potrebi osnivanja društva koje bi imalo za cilj okupljanje istarskih emigranata. U srpnju 1922. ideja je uspješno ostvarena i osnovano je Prosvjetno i potporno društvo »Istra«. Društvo »Istra«, kao jedno od 23 istarska emigrantska društva na području Jugoslavije, omogućilo je Istranima u Zagrebu da i dalje održavaju sjećanje na svoj kraj, održavaju kulturno-prosvjetne priredbe i sl. Drugo poglavlje završava statističkim podacima o istarskim emigrantima u međuraću. O tom pitanju istraživači su ponudili neujednačene podatke pa se brojka emigranata iz hrvatskog i slovenskog dijela u tom razdoblju kreće između 75.000 do 120.000 osoba. Od tog broja 18.000 ih je našlo utočište u Hrvatskoj, većinom u gradu Zagrebu.

Treće poglavlje autor je posvetio tisku istarske emigracije u Zagrebu. Prvi list, tjednik naslovljen *Istra* pokrenut je 1927. godine u Zagrebu, s Božidarom Martinovićem u svojstvu odgovornog urednika (155 – 158). Zbog financijskih problema nakon neredovitog izlaženja, sa skromnim brojem članaka, u kojima se isključivo pisalo o politici i kritiziralo fašističku vladavinu u Istri, i fašizam u globalu, list se ugasio. Pod istim imenom, s podnaslovom *Glasilo Istrana u Jugoslaviji*, i uredničkim perom Ernesta Radetića, pokrenut je ponovno kao mjesečnik 22. srpnja 1929. godine (158 – 221). Radetić je, navodi Šetić, »želio pokrenuti list, koji će biti okrenut Istri i istarskoj emigraciji, koji će pridonositi osjećaju svijesti da Istra nije, niti će ikada biti prepuštena zaboravu, koji će razvijati i održavati suosjećanja s istarskim emigrantima, pomažući im

da ovdje budu doživljavani kao braća sa svojom istokrvnom braćom, a ne kao gostitudinci«. U knjizi je posvećeno mnogo prostora opisima i analizi pojedinih članaka, političke, povijesne i umjetničke prirode, koje su pisali eminentni istarski emigranti, antifašisti, intelektualci, poput Mije Mirkovića, Matka Rojnića, Rikarda Katalinića Jeretova i dr. Među člancima bilo je i svjedočanstava koja su dolazila iz same Istre, što je emigrantima davalo posebno važne informacije i nadu da će se, unatoč fašističkom teroru, hrvatski narod i kultura u Istri održati. Šetić se usporedno sa sadržajem lista bavio i njegovim upravnim, organizacijskim, uredničkim promjenama do njegova posljednja broja od 27. rujna 1940. godine. Osim *Istre*, od 1930. u Zagrebu je izlazio i *Mali Istranin* (221 – 232), namijenjen emigrantskoj djeci osnovnoškolskog uzrasta, kojoj je trebalo na zabavan, prilagođen način usaditi ljubav prema Istri. Nadalje, stariji učenici, pitomci istarskog đačkog internata u Karlovcu, izdavali su povremeno đački rukopisni list *Timor*, a oni u zagrebačkom internatu rukopisni list *Istranin* (232 – 235).

Osim listova izdavali su se kalendari džepnog formata *Emigrant* (235 – 236) i *Soča* (236 – 238), koje je izdavao Konzorcij lista *Istra* u Zagrebu, koji su sadržavali informacije o zapošljavanju, dobivanju državljanstva u Kraljevini Jugoslaviji, broju hrvatskih i slovenskih stanovnika u Julijskog krajini, itd. Konzorcij je izdavao i *Jadranski kalendar*, veoma bogat sadržajem, za koji su pisali mnogi eminentni istarski emigranti.

Posljednje poglavlje Šetić završava prikazivanjem nastanka i djelovanja Istarske naklade (242 – 257), zaslužne za pokretanje lista *Istarski glas*, i tiskanje *Istrijanske zemlje*, zbirke čakavske poezije pjesnika Ivana Bostjančića i Zvane Črnje.

Knjiga Nevija Šetića *Istra za talijanske uprave: O istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, čitatelja upoznaje sa sudbinom istarskih Hrvata nakon Prvog svjetskog rata i talijanske okupacije Istre, posebice s onima koji su novi dom pronašli u hrvatskim krajevima. S druge strane autor donosi nova saznanja o istarskom međuratnom emigrantskom tisku, njegovu sadržaju, ulozi u povezivanju emigranata, uspješnim pokušajima očuvanja sjećanja na rodnu grudu te podršci Hrvatima u Istri, što budućim istraživačima otvara nove horizonte u promišljanju istarske međuratne povijesti.

Milan Radošević